

Un exemple de fragmentació de l'estructura latifundista? Intent d'explicació de les causes de l'augment del nombre d'explotacions a la província de Jaén: 1962-1972

María Teresa Cabeza Gutés

Résumé/Abstract

Dans la période comprise entre les deux recensements agraires de 1962 et 1972, la croissance économique espagnole a été très vive; elle s'est traduite par une réduction continue de la population active agraire, tant en termes relatifs comme en termes absolus. Compte tenu de la tendance à la concentration des unités productives qui s'observe dans le développement économique du capitalisme, il n'est guère étonnant que le nombre d'exploitations agraires recensées en 1972 soit inférieur à celui de 1962. Il existe néanmoins des exceptions, telles les provinces de Jaén, Valence, ..., où le nombre d'exploitations se trouve être croissant entre les deux recensements. Cet article reproduit les conclusions extraites de l'étude d'un des cas «anormaux»: la province de Jaén.

On essaie de prouver deux hypothèses. En premier lieu, on considère que l'augmentation dans le nombre d'exploitations ne peut s'expliquer uniquement par les variations dans la surface exploitée; on pourrait donc parler d'un procès de non-concentration et même de déconcentration des unités productives. La deuxième hypothèse, sur laquelle le travail est centré, tourne autour du rôle de l'olivier, culture majoritaire dans la province, et qui, par son caractère non mécanisable expliquerait l'évolution particulière de la structure agraire dans le cas qui nous occupe.

* * *

In the period 1962-72 —between the two agricultural census— the rate of economic growth in Spain was very high, coinciding with a continual reduction in rural active population, both in absolute and relative terms. Bearing in mind: (a) the change in circumstances and (b) that capitalist economic development involves a concentration of productive units, it is easily understandable that the number of agricultural holdings had decreased between 1962 and 1972. Nevertheless, in spite of the general decreasing tendency, certain provinces, such as Jaen and Valencia, did, in fact, register an increase in the number of holdings between the dates in question. This article outlines the conclusions reached from the study of the province of Jaen, one of the exceptions.

In the case of Jaen two parallel hypotheses are tested. The first proposes that (a) the increase in the number of holdings can not be accounted for solely by variations in the surface area included in the census, (b) no process of concentration can be detected, and (c) on the contrary, a certain tendency towards the fragmentation of production units has existed. The second hypothesis, on which the study focuses, attempts to explain this «anomalous» evolution within capitalist development in the light of the fact that olive production, the major agricultural resource in the province, cannot be mechanized.

INTRODUCCIÓ

L'estructura agrària i el procés de modernització de l'agricultura

En el període de transformació de l'agricultura tradicional s'acostuma a dividir l'evolució de les poblacions agrícoles en tres grans fases. En la primera es dona un creixement de la població, majoritàriament agrícola en els inicis del desenvolupament capitalista. En la segona, la part de població lligada al cap s'estanca. I en la darrera es dona ja una retraïment en termes relatius i fins i tot absoluts.

¿De quina forma afecta cadascuna d'aquestes fases al desenvolupament agrari? Respondrem de manera molt esquemàtica a la pregunta.

En poder fornir l'agricultura la demanda d'aliments evitant les crisis demogràfiques, s'inicià un procés, lent en un principi, de creixement de la població, que va conduir a un conreu més intensiu de la terra. S'introduïren aleshores noves varietats de grans, noves tècniques de rotació de conreus i de manteniment de la fertilitat per tal de reduir els períodes de guaret; i s'observà la millora dels utensilis agraris, especialment la grada i l'arada.

¿Van modificar aquestes innovacions tècniques l'estructura agrària? En

principi sembla que la majoria de canvis tècnics foren més o menys aprofitables per petites i grans unitats de producció, i per tant no van haver-hi incentius per a la variació de l'estructura agrària. De tota manera cal considerar que el continu creixement de la població, sí va portar a una tendència cap a la fragmentació de la propietat —pel joc de les herències— la qual evidentment, no va ser homogènia ni pel que fa als països, ni pel que fa a la intensitat.

Després d'aquesta primera pressió demogràfica cap a la intensificació dels conreus passem ja a la fase on el sector industrial comença a absorbir mà d'obra del camp i la població agrícola cau en termes relatius primer i absoluts després. Aquest punt cal considerar-lo, ja que explica la recerca de noves tècniques agrícoles estalviadores de treball, les quals no tenen sentit de ser aplicades fins que no hi ha escassetat de mà d'obra. Així, ens trobem davant d'aquelles innovacions tecnològiques que tenen com a objectiu incrementar la productivitat del factor relativament escàs aleshores: el treball. Entrem doncs, en un segon grup de canvis tècnics que són els que s'identifiquen amb la introducció de l'energia motora i especialment amb la figura del tractor.

Evidentment, la mecanització del camp i el gran canvi quantitatiu i qualitatiu de la producció agrària a l'entrar en el nou mode de producció, no es pot confondre amb la motorització. La primera s'inicià al segle XVIII, la darrera tindrà lloc com a innovació generalitzada a la segona meitat del segle XX. El que sí és cert és que es pot considerar la motorització per ella mateixa com una de les principals causes de la tendència tan discutida cap a la concentració de l'estructura agrària.

S'ha donat, efectivament, aquesta tendència?

És una pregunta ben polèmica. Per a uns autors la petita explotació ha trobat un lloc estable dins del capitalisme, mentre que per a altres és innegable el continu decrement del nombre d'unitats productives.

De tota manera, si per contestar la pregunta ens basem en l'evidència estadística, no hi ha dubte del procés de desaparició de propietats i explotacions en la majoria de països d'un cert nivell industrial. A Alemanya, per exemple, entre el 1949 i el 1966 desaparegueren 561.400 propietats de menys de 10 hes. mentre que les de magnitud superior augmentaren en 61.400¹. A França, tot i la importància de la unitat de producció familiar, el nombre d'explotacions passà de 5,7 milions al 1882 a 1,5 milions al 1970².

¹ Dades reproduïdes de S.H. FRANKLIN, *The European Peasantry. The final phase*. 1969. Mathuen & Co. London.

² Dades donades per J. CAVAILHES, «El anàlisis leninista de la descomposició del campesina-

En resum, hi ha més o menys acord en considerar que si bé l'estructura de la propietat té una tendència interna cap a la fragmentació pel paper de les herències, aquesta ha estat invertida amb l'entrada de l'energia motora al camp, punt on comença un procés de concentració de l'estructura agrària.

El cas espanyol

Amb la fi dels cicles demogràfics i ja davant un creixement continuat de la població, podem considerar des del segle XVIII consolidada la societat tradicional a Espanya, societat que es mantindrà més o menys estable fins a la segona meitat del segle XX.

Caracteritzada aquesta societat, en línies generals, per un volum de població agrícola relativament abundant i un marc tecnològic endarrerit, s'assentava a l'Estat espanyol sobre una estructura agrària bastant polaritzada entre la petita i la gran unitat productiva. Si ja tenim localitzada la primera de les fases demogràfiques que abans esmentàvem, ¿quan començà a reduir-se la proporció de població agrícola marcant així l'entrada del que es coneix com la «modernització de l'agricultura»?

Als anys cinquanta el camp espanyol estava encara configurat per l'abundància de mà d'obra, amb uns nivells de salaris baixíssims, i per tant amb una estructura agrària que no tenia pressions de caire econòmicorendabilístic per canviar. Aquestes no vingueren fins que el fort procés emigratori no va fer desaparèixer un volum molt considerable de jornalers primer, i de petits propietaris després. Així, si a principis dels anys cinquanta, un 50% de la població activa estava lligada al camp, al 1960 era poc més del 40% i al 1970 no arribava al 30%.

Desapareixent un dels suports essencials, l'agricultura tradicional entrà en crisi. Amb el decreixement de l'oferta de treballadors i l'alça del salaris al camp, s'incrementaren els costos de producció fent-se obsoletes les tècniques de conreu vigents, en no permetre els nivells de guanys anteriors. En aquest moment és quan s'inicià el camí cap a la introducció de maquinària que incrementava la productivitat dels treballadors ocupats i per tant reduïa les necessitats de força de treball.

Aquest procés de motorització en el que entrà Espanya a la dècada dels seixanta va marcar discriminatòriament al camp en dos sentits. En primer lloc perquè no tots els conreus van poder substituir el treball humà i la tracció

---

do». Reproduït dins del llibre de Miren Etxezarreta, *La evolució del campesinado. La agricultura en el desarrollo capitalista*. Publicacions del Ministeri d'Agricultura. S.G.T. 1978.

animal per la mecànica amb la mateixa intensitat: mentre els cereals d'hivern, per exemple, mecanitzaven amb èxit, altres conreus com l'olivera i la vinya, en no poder reduir significativament les necessitats de mà d'obra, entraven en una fase de crisi.

Un segon aspecte discriminatori tingué lloc dins d'aquests conreus mecanitzables, ja que no totes les explotacions tenien la mateixa capacitat financera per adquirir la maquinària, ni la dimensió per fer rendible la seva adquisició.

Tenint en compte la considerable proporció d'explotacions amb dimensió insuficient i la gran parcel·lació existent, no és difícil concloure que la introducció de les màquines al camp va modificar profundament l'estructura agrària. En intentar discernir com va variar aquesta estructura n'hem de considerar dues vessants. La primera sobre els canvis en la distribució de la propietat. La segona en relació amb la reorganització de les unitats econòmico-productives, les explotacions.

La principal font d'informació per a l'estudi de la propietat és el Cadastre. Emperò aquesta presenta, tal com ha estat indicat moltes vegades, greus problemes a l'hora d'estudiar com ha evolucionat el nombre de propietaris i la seva riquesa. En primer lloc perquè no hi ha publicacions oficials de les dades. En segon lloc, perquè la forma en que el Cadastre comptabilitza el nombre de propietaris provoca una sobre-estimació dels mateixos i una sub-estimació de la seva riquesa. En conjunt, ambdós factors, disponibilitat i interpretació de les dades, són els que segurament expliquen la impossibilitat, encara avui, de conèixer quina és la veritable evolució que ha seguit la propietat a aquest país. Tasca, que deixant a part alguns estudis concrets, queda bàsicament per fer.

Si per l'estudi de la propietat la principal font és el Cadastre, per veure quina evolució ha seguit el nombre de explotacions l'única font estadística —també conflictiva— són els dos censos agraris: el de 1962 i el de 1972, essent actualment a punt de publicar-se el tercer.

No hi ha dubte que el període inter censal és clau si tenim en compte que la modernització al camp espanyol es considera iniciada precisament als anys seixanta. Si comparem les dades que dona el I Censo Agrario amb el segon, s'observa que el nombre d'explotacions passà de 2.784 milers a 2.515. Aquest fet, junt amb l'augment de superfície censada sembla que permeti concloure un procés de concentració de les unitats productives. Així, pel que fa a l'estructura de les explotacions, malgrat els greus problemes de fiabilitat de les dades del cens, podem dir que en aquest cas sí hi ha prou estudis perquè sigui plenament acceptada aquesta tendència cap a la concentració.

Evidentment, el decrement del nombre d'explotacions no va ser homogeni,

sinó que ben al contrari hi hagueren fortes disparitats entre zones. En efecte, observant les dades a nivell més desagregat, sembla que no es pugui considerar vàlida d'entrada la tendència cap a la concentració per a totes les províncies. Hi ha casos com Alacant, Jaén, València, ... on, segons el cens, augmentaren el nombre d'explotacions sense que aquest fet pugui ser adjudicat directament a variacions de la superfície censada.

¿Es poden considerar aquests casos com anòmals dins el procés general de concentració abans esmentat? O bé aquest fet es pot atribuir simplement a errors del cens? Al principi d'aquest apartat comentàvem que la mecanització va separar els conreus entre mecanitzables, que pogueren mantenir o millorar la seva rendabilitat, i no mecanitzables. Després hem vist com dins dels primers va diferenciar entre les explotacions que tenien capacitat suficient per innovar, i les que per poca dimensió estaven condemnades a desaparèixer. Si considerem aquest esquema veurem que la tendència cap a la concentració no és un fet comú i generalitzat a tot l'espai agrari, sinó que cal delimitar-lo a aquelles zones que eren ocupades majoritàriament per conreus plenament mecanitzables.

Aquesta és precisament una de les hipòtesis a les que el treball intenta donar suport, analitzant una de les províncies on augmentà el nombre d'explotacions, la província de Jaén. Jaén, amb un sòl agrícola cobert bàsicament pel conreu de l'olivera, servirà per veure quina evolució ha seguit l'estructura agrària en una zona ocupada per un conreu no mecanitzable.

L'ESTRUCTURA AGRÀRIA A LA PROVÍNCIA DE JAÉN

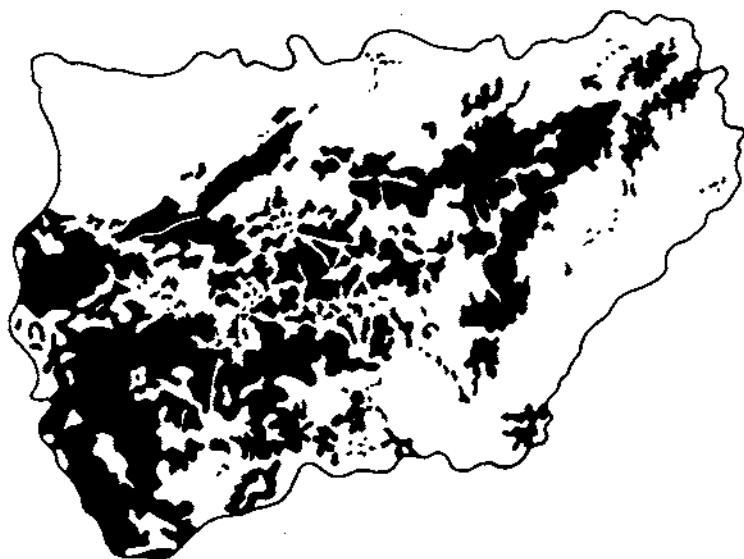
Les explotacions

A l'hora d'introduir el tema de l'estructura agrària en aquest país, no cal emfatitzar la insuficiència tant quantitativa com qualitativa de les fonts d'informació estadística.

Pel que fa a les explotacions ja hem dit que solament es disposa dels Censos agraris, els quals no escapen al baix nivell estadístic. El fet de treballar amb elles, doncs, no ens ha de fer oblidar que es tracta d'una simple aproximació a la situació real existent.

Seguint els resultats del I Censo Agrario, de 1962, la província de Jaén tenia 86.058 explotacions amb terres de més de 0,1 hes. Juntament amb les dades de la superfície censada podem veure que la dimensió mitjana per explotació extreta de les dades del cens era de 14,16 hectàrees.

Gràfic I

■ Localització de les extensions d'oliveres.

FONT - Elaborat a partir dels mapes
que a nivell comarcal dona el
"Inventario Agronómico del
olivar: Jaén 1975."

Evidentment aquesta xifra amaga les grans disparitats que hi ha dins la província. En efecte, la part nord, la de Sierra Morena, és una zona assentada sobre una terra poc fèrtil on el predomini de la gran finca hi és més accentuat. D'altra banda, a la zona més fèrtil, part central de la província coneguda amb el nom de La Campiña, la dimensió mitjana és la més petita. Si retenim aquestes diferències entre zones i observem el gràfic I, on hi trobem localitzades les extensions d'oliveres, podem establir una relació important: a la part nord, on la dimensió mitjana és més gran, el conreu de l'olivera és poc important. Pel contrari, a la franja central on hi trobem grans extensions d'oliveres, la dimensió mitjana és molt més petita.

També podem arribar a la mateixa conclusió correlacionant les següents variables:

— Dimensió mitjana de les explotacions a nivell municipal l'any 1962

— Percentatge de superfície municipal ocupada per oliveres al 1962, segons les dades recollides a la Delegació D'Agricultura de Jaén.

Si fem una regressió simple entre ambdues variables, veurem que dona un coeficient de correlació de 0,53. Aquest valor, fent un contrast d'hipòtesi veiem que és molt significatiu³. Així, tal com fa palès també el gràfic II, quan més importància relativa té el conreu de l'olivera més petita és la dimensió mitjana de les explotacions.

De tota manera, cal dir que aquesta conclusió, extreta ja abans per altres autors, no matisa quin és el sentit de la implicació. Dit d'una altra forma, no ens permet de deduir si és el conreu de l'olivera el que fragmenta, o si es planten oliveres als llocs on hi ha predomini d'unitats de producció petites. No sabem doncs, quina és la causa i quin l'efecte.

Si aquesta és la situació que es dedueix del primer cens, amb la publicació del II Censo Agrario al 1972 va sorgir un fet curiós per a Jaén, i unes quantes províncies més: l'augment del nombre d'explotacions entre ambdós censos. En efecte, si al 1962 hem xifrat el nombre d'explotacions, de dimensió superior a 0,1 hes, en 86.058, al 1972 n'hi havia 102.188 de censades. Segons el cens hi havia hagut un augment de 16.130 explotacions.

Podem parlar de desconcentració de les unitats productives? Evidentment la resposta no és senzilla.

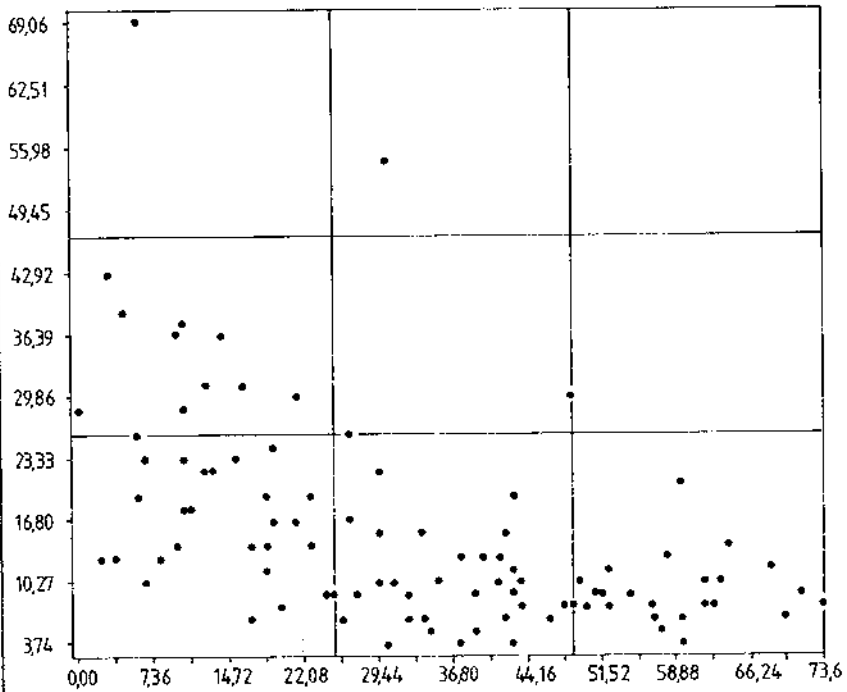
Per una primera aproximació comencem per conèixer les diferències que hi hagué en la realització dels dos censos.

Un dels punts claus a observar és com va variar la superfície censada entre

³ El valor de l'estadística F de la regressió és de 37,8 mentre que el buscat a les taules per dues variables i 101 observacions dona 3,9.

Gràfic II

Eix d'ordenades : dimensió mitjana de les explotacions a nivell municipal, a l'any 1962.

Eix d'abscisses : percentatge de superfície municipal ocupada pel conreu de l'olivera, a l'any 1962.

1962 i 1972, la qual passà del 1.224.665 hes. al 1962 a 1.311.711 al 1972. Sorgeix aquí un nou dubte: ¿L'augment del nombre d'explotacions es deu a aquest increment de superfície censada i per tant no hi ha hagut desconcentració?

Una aproximació a la resposta sí la podem obtenir de l'anàlisi de les dades a nivell municipal del percentatge de variació de la superfície censada i del nombre d'explotacions. (Veure gràfic III) En esbrinar què passà poble per poble veiem que a Andújar, per exemple, augmentaren ambdues variables, i per tant que no és possible de saber si es donà concentració o desconcentració o si va restar immòbil l'estructura agrària.

Ara bé, hi ha altres pobles on sí es pot deduir quina tendència hi ha hagut. Són tots aquells pobles on les variables esmentades es mogueren en diferent sentit. Així, en els trenta municipis on incrementà el nombre d'explotacions però va disminuir la superfície censada, sembla que es pugui parlar d'un cert procés de desconcentració de les explotacions, encara que evidentment no és factible determinar en quina magnitud es produí. Pel contrari, en altres municipis succeí al revés. Es donà un augment de la superfície censada i un decrement del nombre d'explotacions.

Sembla així que sí hi va haver moviments de l'estructura agrària, i per tant pot servir com primer punt per refutar la hipòtesi que els moviments de signe positiu de les explotacions poden ser explicats solament per les variacions de la superfície censada.

Ara bé, el punt clau el trobem en correlacionar per tots els municipis les variables esmentades, ja que s'obté un coeficient de correlació de 0,16, molt petit, i no significatiu segons el contrast per l'estadístic F.

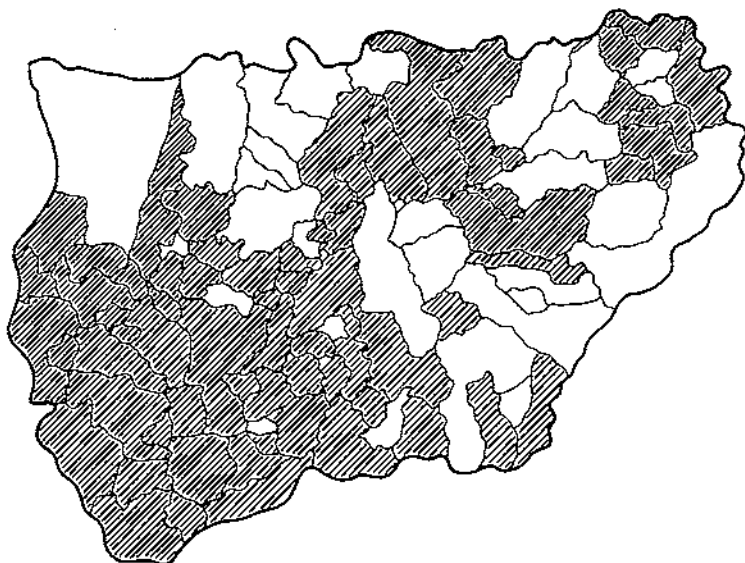
Aquesta manca de relació significativa entre variació del nombre d'explotacions i de la superfície censada, ens porta a rebutjar la hipòtesi que la diferència entre les hectàrees censades explica aquest augment de les unitats productives.

En conclusió, davant les consideracions fetes fins ara crec que el fet que variés el volum de superfície censada és possible que fes variar fictíciament la quantitat d'explotacions, però que el canvi en el nombre d'unitats productives no s'explica solament per aquest fet. Per tant, en relació a la província de Jaén, pel període 1962-1972, podem parlar de no-concentració i fins i tot d'una lleugera desconcentració de les unitats productives.

La propietat

En l'apartat anterior hem vist que segons les dades del cens, l'estructura agrària pel que fa a les explotacions no va seguir el camí típic cap a la

Gràfic III

VARIACIÓ DEL NOMBRE D'EXPLOTACIONS ENTRE 1962 I 1972

- Decrement del nombre d'explotacions
- Increment del nombre d'explotacions
- Límit municipal

FONT.- I Cens agrari, 1962
II Cens agrari, 1972
Elaboració pròpia

concentració. Anem ara a veure què és el que ha passat amb la propietat.

Seguint les dades de Pascual CARRIÓN en el seu famós treball sobre els latifundis⁴, Jaén tenia l'any 1928 la quantitat de 102.593 propietaris. El mateix autor dóna per 1965⁵ la xifra de 143.559. Reproduint les dades recollides al Cadastre de la Propietat tenim el nombre de 162.923 propietaris al 1976 i el de 173.521 per 1981. Veiem així un augment continuat de la quantitat de propietaris a la província de Jaén. ¿Ens permet això concloure que hi hagut un procés de desconcentració de la propietat a Jaén?

Recordem que a la part introductòria d'aquest article hem parlat de la problemàtica existent a l'hora d'estudiar quina ha estat l'evolució de la propietat. Problemàtica aquesta que sorgeix per la sobrevaloració del nombre de propietaris i per la subvaloració de la seva riquesa que dóna la principal font estadística, el Cadastre de la propietat.

De tota manera, a Jaén, crec que aquesta sobrevaloració —a causa que un propietari que tingui tres propietats repartides en municipis diferents estarà comptat tres vegades— no presentarà una magnitud tan elevada com a altres províncies. Això es deu per una banda a la manca d'una presència significativa de la mitjana propietat, i per altra banda al fet que en disminuir la riquesa del propietari la possibilitat que aquest tingui propietats a distints municipis es redueix. Ambdós factors faran que siguin relativament pocs els propietaris comptats més d'una vegada i per tant poguem considerar les xifres de nombre de propietaris més aproximades.

Per un altre cantó podem intentar veure què és el que ha passat amb la propietat passant d'un nivell tan agregat com és la província a un de tan desagregat com és l'anàlisi concreta de finques.

En tractar aquest estudi de veure quina ha estat l'evolució de l'estructura agrària d'un conreu no mecanitzable —l'olivera— i no pas de tota la província de Jaén, s'han escollit finques de la zona típica olivarera. Han servit per a mostra les situades al poble de Mancha Real, al mig de La Campiña.

En analitzar les finques del poble esmentat, que des del 1950 han seguit un procés de fragmentació, veiem que la majoria ho han estat per herència, tendència «natural» de la propietat a la seva fragmentació, que tal com hem assenyalat es deu a la tradició de repartir en herència el patrimoni familiar entre els fills⁶.

⁴ Pascual CARRIÓN, *Los latifundios en España* 1975, Ariel. Primera edició al 1932.

⁵ Pascual CARRIÓN, *La reforma agraria de la segunda república y la situación actual de la agricultura en España*. 1973, Ariel.

⁶ Excepció d'aquest cas seria Catalunya, on la institució de l'hereu ha frenat l'esmentada tendència.

A part però de la desconcentració provocada per la repartició entre els hereus, trobem també dins del mateix municipi una altra forma de fragmentació: la compra-venda de terres. Si bé aquest ha estat un fenomen menys important quantitativament no per això podem passar-lo per alt.

En efecte, en el terme municipal estudiat, Mancha Real, hi ha hagut més d'un cas de parcel·lació de grans finques. Algunes solament ho han estat en part, però d'altres en la seva totalitat.

Del primer tipus ens trobem amb El Cortijo de los Milagros o El Cortijo Las Penas, d'unes 352 hes. de dimensió. Dins aquesta finca hi ha un tros conegut com el Hoyo de los Molineros, el qual va estar parcel·lat en onze parts i venut al 1981. (Veure gràfics IV i V)

Si bé aquest és un exemple de finca no totalment dividida, altres finques del mateix terme sí es van parcel·lar en tota la seva extensió. en aquesta situació es troba el Cortijo Riez de 330 hes, el qual pertanyia en herència a dos germans. La finca constava de dos blocs d'unes 100 hes. El primer es va dividir en 8 o 10 lots els quals es van vendre. El segon bloc va ser comprat amb la intenció de plantar-hi estaques d'olivera i seguir el mateix camí.

De tota manera, al costat d'aquestes parcel·lacions hi ha encara en el poble grans finques que no s'han fraccionat, com és el cas del Cortijo de Arroyo Vil, propietat dels germans Martínez Bordiu, el qual ocupa unes 265 hes.

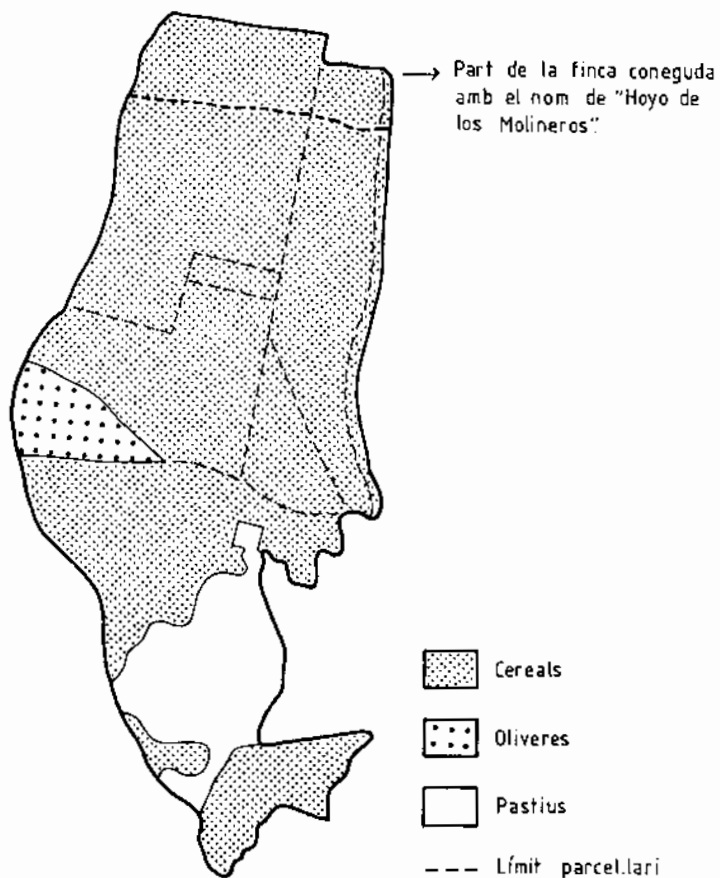
Així, en relació a l'estructura de la propietat tenim que s'ha donat un procés de fragmentació per herència i que a més a més algunes —poques— grans finques han parcel·lat el seu terreny, parcialment o totalment, i aquest ha estat venut. Aquests casos concrets potser no ens permeten amb suficient propietat de parlar d'un procés significatiu de desconcentració però sí com a mínim de no concentració de la propietat a la zona.

En síntesi, recollint les conclusions extretes en relació a les explotacions i a la propietat, crec que per la zona de Jaén es pot concloure que no es va donar en la dècada dels seixanta la tendència cap a la concentració de l'estructura agrària.

L'EVOLUCIÓ DE L'ESTRUCTURA AGRÀRIA DEL CONREU DE L'OLIVERA

Tal com hem indicat a la introducció, per a la gran majoria de províncies espanyoles, i per a tots els països industrialitzats, el nombre d'unitats productives ha anat decreixent a mesura que ha penetrat la maquinària al

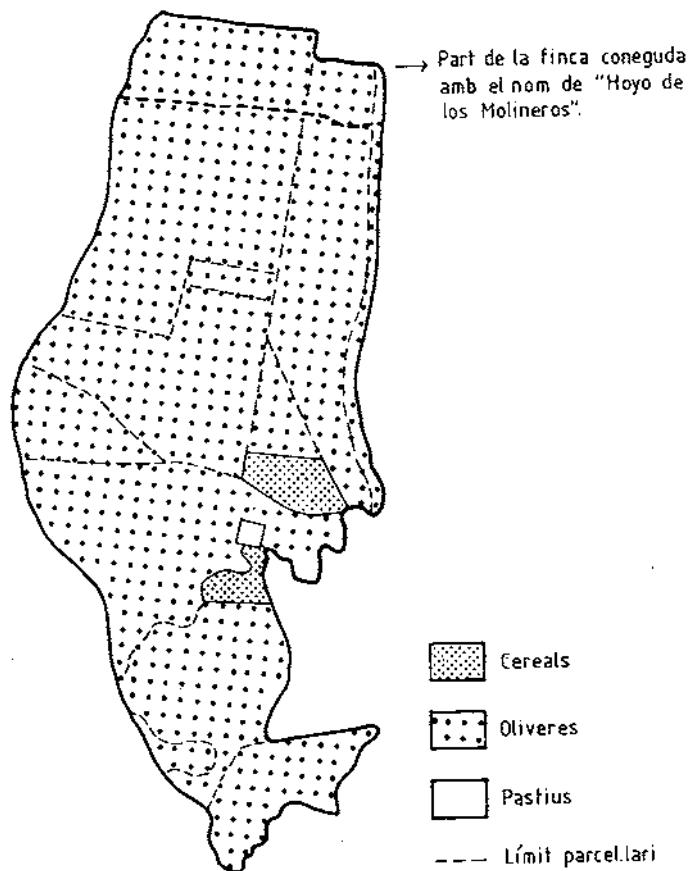
Gràfic IV

1944. "FINCA VIRGEN DE LOS MILAGROS" (Mancha Real)

FONT.- Cadastre de la propietat
Fotografies aèries de la finca
Delegació d'Hisenda de Jaén

Gràfic V

1981. FINCA "VIRGEN DE LOS MILAGROS" (Mancha Real)

FONT.- Cadastre de la propietat
Fotografies aèries de la finca
Delegació d'Hisenda de Jaén

camp. Paral·lelament sabem que en aquests països el nombre de propietaris ha minvat considerablement.

Malavors, dins un marc general de transició de l'agricultura tradicional a la moderna —que pressuposa una tendència cap a la concentració de l'estructura agrària— com entendre que a la província de Jaén no s'hagi donat?

En un marc de tècniques no motoritzades, o sigui en un marc d'agricultura tradicional, també és possible parlar d'incentius per a concentrar l'estructura agrària, encara que en un sentit diferent de quan ja entra en joc l'energia motora. Aquests incentius expressarien, en aquest primer cas, el desig d'incrementar la dimensió de la propietat o de l'explotació, atès que una major dimensió implica un volum de beneficis més elevat. La situació descrita, aquest desig de concentrar que es donà en el marc tradicional, tant el tingueren els qui cultivaren blat com oliveres. Per exemple, l'excel·lent conjuntura de Polí a finals del segle passat i primera meitat de segle XX, va portar a augmentar molt la superfície d'aquest conreu, a causa d'una bona relació preus/salaris.

Amb l'encariment de la mà d'obra les coses van canviar. Per evitar el descens de la rendibilitat fou necessària la introducció de la maquinària al camp, la qual per ser rendible requeria una dimensió mínima per compensar la inversió feta. En el conreu del blat fou possible de reduir molt significativament les necessitat de mà d'obra en introduir màquines. En aquest conreu, podem parlar d'incentius, màquines i per tant tendència cap a la concentració de les unitats productives.

Al costat d'aquests conreus «mecanitzables» hem d'assenyalar la presència d'altres que no trobaren el marc tècnic preparat per a poder mecanitzar-se. Un d'aquests és el de l'olivera, el qual no és que impossibilités completament la introducció de maquinària al camp; però no va permetre de reduir significativament els costos de producció en la mesura necessària.

En l'olivera, si bé hi havia el mateix desig que en el cas del blat de substituir mà d'obra per treball mecànic, en aquest conreu no es pogué fer amb èxit.

És en relació a aquesta diferència que acabem d'esmentar, on sorgeix la hipòtesi principal d'aquest treball: el fet que l'olivera sigui un conreu «no mecanitzable» explica en part que no es donés la tendència cap a la concentració de la estructura agrària.

L'intent de prestar suport a aquesta hipòtesi s'ha dividit en dues parts. La primera recull l'anàlisi de la situació estructural observada. La segona, l'anàlisi estadística en la mesura en que ho permeten les dades.

L'estructura agrària en el conreu de l'olivera

Revisant en primer lloc quines eren les característiques de la societat agrícola tradicional, recordem que l'estructura agrària a Jaén, estava bastant polaritzada entre la petita i la gran explotació, no tenint les finques de dimensió mitjana un pes gaire important dins la província.

Aquesta estructura, assentada en un marc tecnològic «no motoritzat» i per tant intensiu en mà d'obra, determinava les relacions entre les propietats familiars, explotades amb el treball que disposava la família, i aquelles en què tota la mà d'obra provenia de fora de la finca: la gran explotació. La gran explotació cobria les seves necessitats de treball amb jornalers sense terres o amb la massa de petits propietaris que solament es distingien dels primers pel fet de tenir un petit tros de terra, el qual no permetia de mantenir a la família. Aquests petits propietaris treballaven tota la setmana com jornalers i la resta de temps a l'explotació familiar, cosa que permetia ocupar els membres de la família en les llargues temporades d'atur estacional.

Amb el canvi de la relació preus/salaris que donà pas a la mecanització en gran mesura en altres conreus, aquest esquema entrà en crisi, ja que que s'incrementaren notablement els costos sense que els ingressos creïessin proporcionalment. Pel que fa a la gran explotació o gran propietat⁷ ha estat ja prou demostrada la pèrdua successiva de rendibilitat del conreu. En efecte, tal com queda reflectit en l'estudi d'Agustín LÓPEZ ONTIVEROS⁸, la distinta evolució del preu de l'oliva i dels salaris va fer davallar considerablement, des de mitjan la dècada dels cinquanta, els nivells de rendibilitat d'aquest conreu. Aquesta tendència a la baixa, encara no recuperada, ha fet que cercant els propietaris el màxim benefici possible, en anys de collita dolenta o regular, el fruit quedés a l'arbre i per tant no es donés feina als treballadors, tant jornalers com petits propietaris, els quals viuen bàsicament dels ingressos de la recol·lecció. De tota manera, cal precisar que en anys de bona collita les oliveres deixaven i encara deixen uns beneficis considerables.

Tot i això, el fet que la rendibilitat hagi minvat no ha deixat intacta l'estructura de les grans finques, sense que per altra banda es pugui parlar d'una modificació substancial. La majoria de les grans propietats esperen el moment que es pugui mecanitzar amb èxit la recol·lecció de l'oliva i que finalment es reduixin significativament els costos de mà d'obra. De tota

⁷ Recordem que després de la guerra hi hagué una tendència al cultiu directa de les finques. Això fou degut a que la relació salaris/preus ho feia favorable.

⁸ Agustín LÓPEZ ONTIVEROS, *El sector oleícola y el olivar*. 1978, Publicacions del Ministeri d'Agricultura. S.G.T.

manera, no totes han actuat així, tal com mostren els següents exemples.

Si observem el gràfic VI veurem novament el croquis d'una de les finques abans esmentades, el Cortijo de los Milagros, segons la seva distribució per conreus l'any 1944. Tal com palesa el gràfic, hi havia un predomini dels cereals. Aquest any representa, però, el de màxima expansió d'aquest conreu. En efecte, en el període de la postguerra, la nova conjuntura política va donar una relació preus/salaris tan favorable que va fer que a la finca es comencessin a substituir ràpidament els cereals per oliveres, passant les darreres a ser el conreu majoritari.

En el gràfic V veiem la configuració de la propietat al 1981, en el qual podem observar en quina mesura s'imposà l'olivera. La part coneguda com el Hoyo de los Molineros no va ser plantada amb estaques fins molt darrerament, i ho fou per motius molt diferents a les altres parts. En aquest tros, de 46 hes., s'han plantat estaques, s'ha parcel·lat el terreny i s'ha venut.

Un altre exemple el tenim en la finca Riez també anomenada a l'apartat anterior. Estava composta en la seva majoria per cereals. Aquesta finca, parcel·lada i venuda al 1981 ho va estar també amb la intenció de plantar-hi oliveres. Efectivament, l'ex-administrador de la finca comentava que un dels dos lots, d'unes 150 hes., el van comprar uns comerciants amb la intenció d'invertir-hi uns diners posant estaques i poder així al cap de tres o quatre anys vendre-ho en petits lots. Evidentment aquí la compra és una inversió que es recuperarà amb molts beneficis en tornar a vendre parcel·lat. Tal com diu l'ex-administrador d'aquesta finca, solament es compren grans trossos quan hi ha la intenció de plantar-hi oliveres, parcel·lar i tornar a vendre. Aquest és el negoci.

Abans d'acabar aquest punt, caldria assenyalar un altre motiu, a part de l'econòmic, per explicar la parcel·lació d'algunes grans finques. Diversos tècnics de l'olivera coincidiren que el factor social també ajuda a explicar la fragmentació d'algun latifundi. Com exemple, tots citaven el cas de la finca de La Laguna, la qual, de dimensió enorme, incloïa íntegrament al seu interior un municipi, el de Garciez, de 1.640 hes. El seu propietari, Marqués de Viana, va vendre aquest tros, el corresponent a Garciez al senyor Juan March, el qual el deixà en herència als seus dos fills. Des de llavors la finca, en la seva totalitat, passà a mans d'una societat anònima i després a un parell de propietaris més. Finalment, el darrer va parcel·lar i vendre al poble esmentat la finca, que des de temps immemorial la reclamava⁹. En aquest cas no nego que les pressions socials hagin tingut alguna influència en la decisió, però el

⁹ A la segona república ja va ser ocupada pels seus habitants, tal com recullen els butlletins del I.R.A. PER 1935 i 1936.

cert és que aquestes, que ja feia temps que se sentien, no han estat «efectives» fins que econòmicament ha estat més rendible parcel·lar. Així, el pes social s'ha fet efectiu quan l'econòmic ja no el compensa.

Sintetitzant el que hem vist entorn a la gran propietat, es conclou que en no poder ser mecanitzat el conreu de l'olivera, les finques que depenien de mà d'obra assalariada no van poder impedir que minvessin els seus nivells de guanys. Davant aquest fet alguns propietaris van reaccionar fraccionant i venent els seus terreny amb oliveres traient grans beneficis en la venda. D'altres, la majoria, esperen que canviï la conjuntura i l'olivera torni a donar grans beneficis com els que estaven acostumats. Resumint, la gran propietat continua tenint una presència important, tret d'algunes parcel·lacions i vendes de terreny amb oliveres.

En aquest punt ens preguntem, però, qui compra?

Recollint totes les respostes podem sintetitzar-les en dos grups. El primer format per compradors de trossos molt petits, per a la seva explotació directa: el somni de tot jornalero és el de tenir un trosset amb oliveres. En general són gent que tenen negocis en els poblets, gent que té un mica, i pocs són els que compren un lot petit si no tenen res.

En segon lloc, tenim els que no essent lligats al camp, compren com a inversió, ja que és un bon negoci el fet de comprar un tros de terreny i tornar-lo a vendre parcel·lant.

Per què hi ha aquestes oportunitats de vendre trossos petits?

Intentar respondre a aquesta pregunta ens porta a considerar una altra part de la piràmide social, els petits propietaris i veure com s'han adaptat unitats de dimensió petita a la nova agricultura.

Considerem petita explotació familiar aquella que depèn, per la realització de les feines, de la mà d'obra de la família.

Com s'han adaptat aquestes a les noves tècniques de conreu?

Intentar respondre aquesta pregunta és bàsicament veure com va poder la petita explotació adaptar les innovacions que es donaren en el conreu.

Un dels canvis haguts en la forma de cultivar l'olivera en el marc tradicional i en el modern fou el llaurar la camada, o sigui el terreny entorn de les oliveres. Aquesta feina, que abans es realitzava amb una «yunta» d'animals passà a ser mecanitzada, però sense tenir el pes suficient dins el total de les feines per a que sorgissin els incentius per ampliar la dimensió de l'explotació.

En efecte, la majoria de petites unitats productives, que evidentment no tenien tractor propi, pogueren igualment innovar, pagant a un tractorista a

hores. Cal de tota manera emfasitzar, que el fet de llaurar la camada hagi passat a realitzar-se en les petites unitats productives amb tractor llogat no es deu a l'estalvi de mà d'obra que proporciona a la petita explotació, sinó a la manca de «yunta» pròpia per poder llaurar per ells mateixos.

Aquest exemple ens serveix per a subratllar una de les característiques bàsiques de com s'ha integrat la petita unitat productiva al nou marc: *tota despesa que s'hagi de fer, solament es durà a terme si aquesta no es pot suplir amb hores de treball familiar*, tot i que d'aquesta manera, si es comptabilitzen els jornals, surti més car.

A què es deu aquest fet?

La raó, evidentment, no és la «irracionalitat» dels petits propietaris, sinó que ho podem explicar pel gran nivell d'atur, atur estacional, que hi ha a la zona. Així, qualsevol dels casos que venen a continuació, no hem d'oblidar que en tot moment es té plena consciència de que no surt a compte fer les feines, però com que l'elecció per part del petit propietari és allò o res, per la manca d'alternatives, llavors es prefereix evitar al màxim qualsevol despesa a fer fora de la finca.

Tot el que hem dit ho podem exemplificar amb un parell de casos prou significatius.

La collita de l'any 1981-82 va ser molt dolenta. Això portà a què a la majoria de les grans finques, els seus propietaris decidissin de no collir les olives. Així, els tres mesos de forta demanda de treball es van convertir escassament en un. Evidentment per una família —tot i essent propietària d'un petit tros de terreny— el no treballar en la recol·lecció aquell any li féu perdre la seva font bàsica d'ingressos. En aquestes condicions, de manca quasi total de feina, és com podem entendre que tres membres d'una família propietària d'un petit terreny amb oliveres, es passessin tot un dia, o sigui, tres jornals, per aconseguir tan sols dos sacs d'olives, uns 100 quilograms de fruit.

Evidentment, si comptem que els jornals es pagaven a la temporada 1981-82 a 1.500 pessetes, veurem que les despeses de treball pujarien a 4.500 pessetes, mentre que la retribució pels 100 quilograms no arribava a les 3.000 pts. Tots tres eren prou conscients que comptabilitzant els jornals no valia la pena fer-ho, però com que l'elecció era 3.000 o res, no van tenir altra alternativa.

Si aquest és un exemple de la recol·lecció, igualment podem tenir altres feines com per exemple la *cava de pies*, en les que passa el mateix. Feta actualment amb herbicides en les grans finques i que a les petites, per evitar despeses en aquests productes, es fa a temps perdut a mà.

En la mateixa línia trobaríem altres casos.

Podem resumir l'actuació dels petits propietaris de dues formes. La primera considerant que els membres de la família, condicionats sempre a la demanda de treball com a jornalers que fan les grans finques, intenten maximitzar els seus ingressos. O bé, considerar que maximitzen beneficis però sense incloure dins dels costos, les hores de treball invertides pels membres de la família. Ambdós comportaments són molt lògics i «racionals» a nivells de renda baixos¹⁰.

En conjunt, veiem que les petites explotacions han pogut adaptar-se als canvis tècnics, sense que això hagi incentivat a incrementar la dimensió de la seva explotació. Els petits propietaris continuen tenint bàsicament el seu doble paper. Com a empresaris, intentant, donada la conjuntura i nivells de vida, minimitzar costos sense que s'hi comptin les hores de treball realitzades per la família. I també com a jornalers, principal font d'ingressos, a les grans finques.

Tenim per tant que la relació entre la gran i la petita explotació continua essent essencialment la mateixa que en el marc tradicional, venint potser l'única diferència pel fet que amb les noves tècniques de conreu, s'ha incrementat l'estacionalitat de la demanda de mà d'obra.

Així, sembla doncs que podem dir efectivament que la manca de mecanització no ha creat els incentius necessaris perquè es tendís a una concentració de l'estructura agrària. Ans el contrari, sembla que la petita propietat ha pogut mantenir-se a base d'invertir moltes hores de treball familiars, no tenint estímuls per augmentar la dimensió de la seva explotació. La gran propietat s'ha mantingut bàsicament igual (si bé en alguns casos s'ha parcel·lat) esperant que canviï la situació, el conreu es pugui plenament mecanitzar, i es tornin a donar els nivells de beneficis esperats.

Aproximació estadística als fets

Fins ara hem vist casos particulars i de l'observació dels fets podem donar suport a la hipòtesi feta.

En aquest apartat, tal com diu el seu títol, intentem reafirmar l'anterior conclusió amb l'anàlisi estadística.

Primer de tot, cal delimitar les pretensions d'aquest apartat recordant el nivell qualitatiu i quantitatiu de les dades que tenim.

Quant al Cadastre, hi ha una manca de dades a nivell municipal anteriors

¹⁰ Evidentement el rebutjar una feina per no rendible, solament es pot fer a partir d'un cert nivell de renda.

al 1976. Amb dades per municipis, indispensables per tenir observacions suficients per correlacionar variables, solament per 1928, 1976, 1978, 1981, no hem pogut fer cap tipus d'anàlisi. Un període de cinquanta anys, des de 1928 a 1976, tan heterogeni, no es podia utilitzar. Tampoc un de tan curt i desplaçat en relació a la hipòtesi feta ens podia servir. Així, per a la contrastació estadística solament podem agafar els dos censos agraris.

El decenni 1962-1972 és molt representatiu, tot i que no cal oblidar que aquesta font d'informació pateix també de forts problemes qualitius, que ja hem comentat, i que ens faran matisar els resultats.

Agafant sota aquestes consideracions sempre, les dades dels dos censos agraris, podem utilitzar-les a dos nivells. En primer lloc a nivell agregat —tota la província— i en segon lloc a nivell municipal.

Comencem per les dades que dona el Cens Agrari del nombre d'explotacions i de la superfície que ocupa cada conreu, segons la dimensió d'explotació a nivell provincial. Agregant aquestes dades en menys intervals per a facilitar la comparació, i reproduint les xifres en percentatges, obtenim la taula I.

TAULA I

Distribució del nombre d'explotacions i de la superfície que ocupen segons la dimensió

Herbacs de secà

Hes	Explotacions		Superfície	
	1962	1972	1962	1972
menys de 10	75,3	76,4	21,6	11,3
de 10 a 50	19,9	18,8	31,8	39,6
de 50 a 100	2,4	2,5	12,6	13,8
més de 100	2,4	2,3	34,0	35,0
TOTAL	100	100	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels censos agraris.

Si analitzem solament la variació en la distribució del nombre d'explotacions que palesa el quadre esmentat, sembla que hi hagi una contradicció amb la conclusió general de que els conreus mecanitzables concentren les unitats productives. Però en comprovar de quina forma es relaciona la dimensió amb la superfície ocupada per les explotacions, la tendència cap a la concentració es reforça.

En efecte, el percentatge d'hectàrees que tenen les unitats productives de menys de 10 hes. es redueix. Pel contrari, tot estrat superior a aquesta magnitud augmenta el seu pes relatiu. No hi ha doncs cap contradicció en relació al fet que els herbacis concentren les explotacions.

Confirmat això, anem a veure si les dades del cens reflecteixen la conclusió extreta, en l'apartat anterior, que l'olivera, conreu no mecanitzable, no ha concentrat les explotacions. Amb el mateix procediment que abans pels cereals, tenim a la taula II, la distribució de les explotacions segons la seva dimensió pel conreu de l'olivera.

TAULA II

Distribució del nombre d'explotacions i de la superfície que ocupen segons la dimensió

Olivera, fruiters i vinya (*)

Hes	Explotacions		Superfície	
	1962	1972	1962	1972
menys de 10	80,7	83,9	30,9	33,4
de 10 a 50	16,0	13,1	35,2	33,0
de 50 a 100	1,8	1,6	12,3	12,4
més de 100	1,5	1,4	21,6	21,2
TOTAL	100	100	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels censos agraris.

(*) La proporció de fruiters i vinya és molt petita, i per tant podem considerar les dades com de la olivera sola.

Com abans, els percentatges d'unitats productives dona major pes relatiu a les de dimensió inferior a les de 10 hes. en el 1972, però ara, en examinar la superfície, no passa el mateix que amb els herbacis. Efectivament, veiem que solament el percentatge d'hectàrees ocupades per explotacions de dimensió inferior a les 10 hes. augmenta, mentre que la resta d'interval·ls o bé es mantenen o bé decreixen.

Així, podem concloure que, segons les dades del cens a nivell provincial, a secà les explotacions dedicades a l'olivera han seguit un lleuger procés de desconcentració.

Comentàvem a l'inici d'aquest apartat que podíem utilitzar les dades del cens de dues formes: a nivell agregat, per tota la província, i a nivell més

desagregat, per municipis. Anem doncs a veure si l'anàlisi a nivell municipal ens permet també recolzar la conclusió anterior.

Si comparem el gràfic I, en el qual trobem localitzades les extensions d'oliveres, amb el gràfic III, on es mostren els municipis que segons el cens augmentaren el seu nombre d'explotacions, podem veure ja, a un primer cop d'ull, certa relació entre ambdues variables.

Evidentment, però, necessitem una anàlisi més acurada. Amb aquesta finalitat hem construït les dues variables següents per a cada municipi:

— Percentatge d'increment de les explotacions entre 1962 i 1972 segons les dades del cens.

— Percentatge de superfície municipal ocupada per oliveres al 1862, segons dades recollides a la Delegació D'Agricultura.

Un cop definides les variables, hem correlacionat les mateixes pels 101 municipis, donant un valor del coeficient de correlació $R=0,34$ i un valor $R^2=0,11$.

Quines conclusions en podem treure?

En principi el nivell de correlació és molt baix, però amb 101 observacions, en fer el contrast de l'estadístic F, aquest dona significatiu¹¹.

Tenim doncs que, en efecte, hi ha una relació positiva entre percentatge d'increment de les explotacions i percentatge d'olivera en la superfície municipal, encara que aquesta darrera variable, solament explica segons aquestes dades el 11%¹² del percentatge de variació de les explotacions. Evidentment, sembla que per tot el que hem dit fins ara aquest valor hagués de ser més elevat. De tota manera, considerant el nivell estadístic de les dades dels censos agraris i per ser una correlació feta transversalment —o sigui no una sèrie temporal, sinó una sèrie d'un període determinat amb municipis diferents— crec que el valor obtingut és prou significatiu.

CONCLUSIONS

Hem esmentat en aquest treball com dins de la mecanització de l'agricultura, la motorització havia actuat discriminatòriament entre els conreus. En aquest sentit, s'obrí una bretxa entre els cultius que trobaren el marc tècnic adequat per a reduir significativament les necessitats de mà d'obra —els quals hem anomenat mecanitzables— i els no mecanitzables.

En el primer grup, la introducció de l'energia motora va diferenciar també les explotacions, portant a una tendència de desaparició de l'estructura

¹¹ El valor de l'estadístic F que ha sortit a la regressió és de 12,68. Buscant el seu valor a les taules ens dona de 3,96. Així a un nivell de confiança del 95% sí és significatiu.

¹² Magnitud donada pel valor de R^2 .

agrària, no és un fet comú i generalitzat a tot l'espai agrari, sinó que cal delimitar-lo a aquelles zones amb predomini de cultius mecanitzables.

Mentre que hi ha molts treballs que recolzen la tendència esmentada de desaparició d'unitats productives petites en front de les grans, no es troben en canvi gaires estudis que permetin concloure de quina forma el desenvolupament capitalista afecta a l'estructura agrària quan un conreu no es pot mecanitzar.

Les pàgines anteriors pretenien d'analitzar un exemple en aquest sentit: el conreu de l'olivera a la província de Jaén.

En un marc d'agricultura tradicional, és prou sabut, que els elements bàsics per a mantenir una estabilitat entre la gran i la petita explotació, són el predomini de tècniques «endarrerides» i l'abundància de mà d'obra. Jaén tenia exactament aquestes característiques. La gran explotació disposava d'un nombre elevat de jornalers, tant amb terres com sense, que treballaven a un nivell de salaris baixos. Amb la forta estacionalitat del conreu de l'olivera, els jornalers amb terres podien ocupar part del temps d'atur estacional a la seva reduïda extensió de terreny. La petita propietat ajudava així, a estabilitzar una situació que precisament podríem qualificar d'instable.

El procés emigratori vingué a trencar aquest esquema en desaparèixer un dels puntals: l'abundància de mà d'obra. En aquest moment és quan sorgeix el primer element bàsic perquè es pugui iniciar el camí cap a la mecanització: l'incentiu per a substituir mà d'obra i tracció animal per la mecànica. Ara bé, en cas de l'olivera va fallar l'altre element indispensable: el marc tècnic escaient. Es pogué llaurar el terreny amb tractor, però la recol·lecció, que tenia una importància relativa molt gran dins la demanda de treball, quedà per mecanitzar.

Quines van ser les repercussions d'aquest fet que acabem d'esmentar pel conreu des de principis dels anys seixanta?

¿De quina forma la caiguda de la rendibilitat va modificar i modifica l'estructura agrària?

En aquest treball hem intentat donar resposta a aquestes preguntes. Així, s'ha volgut demostrar que a Jaén, l'augment del nombre d'explotacions entre les dates censals, no s'explica per les variacions de la superfície censada. A la majoria de províncies es donaren també diferències en el volum d'hectàrees censades; en canvi a la majoria el nombre d'unitats productives va decreïxer. A Jaén, tal com hem procurat provar, podem parlar d'una lleugera desconcentració de les unitats productives.

Si això fa referència a les explotacions, pel que fa a la propietat crec que també podem deduir un procés semblant. O sigui, que en el conreu de

l'olivera no hi ha hagut incentius per a contrarestar la tendència «natural» que té la propietat a fragmentar-se pel joc de les herències.

Aquest tipus de divisió de la terra és la que hem considerat com a més important, tot i que també hem assenyalat alguns exemples de fragmentació i venda de grans propietats. Amb això, no volem dir que Jaén entrà des de la dècada dels seixanta en un procés d'eliminació espontània de l'estructura latifundista. Al marge d'aquests casos de parcel·lació, la gran propietat continua tenint un pes important a la zona.

Si en síntesi hem vist que podem parlar de no-concentració, i fins i tot de desconcentració de l'estructura agrària a Jaén, com ho podem explicar?

Aquest era el punt central del treball, el qual hem desenvolupat en el darrer apartat.

Revisem, en primer lloc, com el fet que l'olivera no es mecanitzés va modificar la relació entre les petites i les grans finques.

Les finques grans, en no poder prescindir d'un volum de mà d'obra important com feien altres conreus, van veure decreïxer els seus nivells de rendibilitat. Utilitzaven tractors per a llaurar, herbicides, adobs químics, ... però continuaven necessitant una quantitat gran de treballadors en els mesos de la recol·lecció.

Els petits propietaris formaven part de l'oferta de treball per a les finques grans, jugant la seva propietat encara un paper d'absorció d'hores de treball en les èpoques d'atur «estacional», o d'atur «total» quan la collita era dolenta. Al mateix temps, en el mateix apartat hem vist com les petites unitats han pogut seguir el ritme de canvis tècnics en suficient mesura com per no tenir incentius per a concentrar terreny.

Globalment doncs, les relacions entre finques grans i petites podem dir que resten iguals.

Si revisem per sobre tot el que hem dit fins ara en aquest sumari, veurem que la premissa clau de tot l'esquema explicatiu es basa en la impossibilitat de mecanitzar la olivera. Si retenim aquesta idea i conjuntament observem que el nombre d'hectàrees d'aquest conreu no ha decremuntat, podem deduir quina és la situació actual. En aquests moments és evident que la majoria de finques grans esperen que la tècnica resolgui els seus problemes, posant al seu abast una maquinària que permeti fer la recol·lecció sense dependre del volum de mà d'obra que es necessita actualment. Els tècnics, en aquest sentit, són optimistes, i ja parlen que amb la utilització dels vibradors de troncs i la seva generalització, s'hauran acabat els problemes de l'olivera.

Si això és cert, que passarà aleshores?

¿Continuaran les petites explotacions podent subsistir i hauran trobat un lloc estable dins del capitalisme?

La resposta, tot i no essent evident, crec que és que no. A partir del punt que hi hagi incentius per a concentrar, les petites explotacions olivereres es trobaran en la mateixa situació que les de cereals a principis dels anys seixanta. No hi ha motius, doncs, per pensar que seguiran un camí diferent. Així, la lleugera tendència a la fragmentació desapareixerà tan aviat com entri en joc la maquinària en la recol·lecció de forma rendible. En cap moment trontollarà l'estabilitat latifundista.

En conjunt, podem dir que l'olivera seguirà els mateixos passos que la resta de conreus, però en un període de temps dilatat, en espera del marc tècnic necessari.

Evidentment, suposar que aquest procés de lleugera desconcentració s'aturarà quan hi hagi la maquinària adient, no deixa de ser una hipòtesi que el temps dirà si es compleix o no. De moment, el volum d'hectàrees del conreu de l'olivera a la província resta igual en espera que aquesta «solució» vingui a fer pujar els nivells actuals de rendibilitat. No cal dir que el que per uns serà el remei, per altres serà la malaltia.

En efecte, la mecanització de la recol·lecció, si arriba a estendre's, permetrà que les finques grans es desprenguin del volum de treballadors que ara lloguen en els mesos «forts». Així, jornalers sense terres i els petits propietaris veuran desaparèixer la seva font bàsica d'ingressos, passant de l'atur estacional al total si no hi ha un augment proporcional de demanda laboral per un altre cantó. La gent de l'olivar es trobarà amb la mateixa situació que es trobaren els treballadors dels altres conreus a la dècada dels seixanta, però amb un context econòmic diferent: la indústria no necessita més mà d'obra.

Per tot el que s'ha dit, no crec, doncs, que la idea que *la reforma agraria se está haciendo sola* a la zona de Jaén sigui sostenible, tot i que hem intentat provar que des de principis del seixanta hi ha hagut una lleugera desconcentració. En tot cas, el que ha de quedar clar és que aquest procés es dona en espera de la peça que falta perquè comenci la tendència cap a la concentració: hi ha els incentius per a introduir les màquines, però falten elles.

Finalment, acabar dient que amb la publicació del III Censo Agrario, tindrem un element més per estudiar en relació a aquest tema. L'anàlisi del període 1972-1982, malgrat no s'escapi tampoc dels problemes comparatius dels dos censos, no deixa de ser interessant donada la hipòtesi feta.

Fins aleshores queda pendent el tema.